

UOT: 37.01

Günəl Əmirxan qızı Əmirxanzadə
Bakı Dövlət Universitetinin
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı
<https://orcid.org/0009-0005-6253-6753>
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(3\).81-84](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(3).81-84)

MƏKTƏBLİLƏRİN LƏYAQƏT TƏRBIYƏSİNDƏN

Гюнель Амирхан гызы Амирханзаде
докторант по программе доктора философии
Бакинского Государственного Университета

О ВОСПИТАНИИ ДОСТОИНСТВА У ШКОЛЬНИКОВ

Gunel Amirkhan Amirkhanzadeh
doctoral student in the program of doctor of philosophy at Baku State University

ABOUT STUDENTS' DIGNITY AT SECONDARY SCHOOL

Xülasə. Məqalədə məktəblilərin ləyaqət tərbiyəsindən, böyüməkdə olan nəsillərdə ləyaqət, şərəf, namus, qeyrət, dəyanət və sair hissləri formalaşdırmaqdan bəhs edilir. Bu baxımdan ümumtəhsil məktəblərinin 5-9 cu siniflərin ədəbiyyat dərslərində fənnin tədrisində sözügedən dəyərlərdən istifadə etməyin imkanları araşdırılmış, görkəmli alimlərin fikirlərinə müraciət olunmuş, xalq pedaqogikasıdan nümunələr gətirilmişdir.

Açar sözlər: məktəb, şagirdlər, ədəbiyyat, ləyaqət, namus, qürur, dəyanət, dəyər

Резюме. В статье речь идет о воспитании достоинства у школьников, о формировании чувства чести, достоинства, гордости, честности, мужества у подрастающего поколения. В связи с этим исследованы возможности использования указанных ценностей при преподавании предмета в учебниках литературы 5-9 классов общеобразовательных школ, рассмотрены мнения видных ученых, приведены примеры из народной педагогики.

Ключевые слова: школа, ученики, литература, достоинство, честь, гордость, упорство, ценность

Summary. The article deals with educating pupils' dignity, creating honour, dignity, pride, honesty, proud, courage in growing generation. Thus for methods of using these values have been researched in the literature textbook of 5-9 th grades, have been applied for prominent scientists' thoughts, and given samples from national pedagogics.

Keywords: school, students, dignity, honour, pride, determination, proud, value

Müasir dövr cəmiyyət üçün ağıllı, öz hərəkət və davranışlarını tənzimləməyi bacaran, müasir ruhlu cəmiyyətə ləyaqətli övladlar tərbiyə etməyi məktəbin qarşısında qoyur. Ləyaqət insanın daxili dünyasında yaşayır, hərəkət və davranışında, insanlara münasibətində özünü təzahür etdirir. Ləyaqət insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasına təkan verir, onun özünü təsdiq etməsinə əsaslanır. Ləyaqət ali hisslərdən biri

olmaqla insanın mənəviyyatını təsdiq edir. Ləyaqət insanla addımlayan dəyərdir.

Professor A.N. Abbasov qeyd edir ki, ləyaqətin meyarı həm də mədəni olmaq, yaxşı tərbiyə görməkdir (1, s.108) Ləyaqət insanın rəftar və davranış normalarına münasibətdə müəyyən olunur. Ləyaqət insani münasibətləri tənzimləyir, hörmət və rəğbət hissini formalaşdırır.

Bu gün məktəblilərin informasiya texnologiyalarına meyilliliyin artması, həyat hadisələri-

nin məktəbli dünyasına təsiri bəzən onların həyatdakı mövqeyini dəyişir, özü də bilmədən xoşagəlməyən hadisələrin qurbanına çevrilə bilər.

Ləyaqət tərbiyəsi insanları bağışlanmaz hərəkətə yuvarlanmağın qarşısına sədd çəkir, onlarda müsbət hisslər tərbiyə edir. Elə bu səbəbdən də araşdırılan bu problem zəruriyyətdən yarandığını deməyə əsas verir, onun məktəblilərdə tərbiyə edilməsinin vacibliyini gündəmə gətirir. Onu da bildirmək lazımdır ki, ləyaqət tərbiyəsinin komponentləri çoxdur və onlar bir birini tamamlayır, aralarında keçilməz sədd yadır. Bu sıraya şərəf, vicdan, ədalət, müdriklik, dəyanətlik, sözübütövlük, namus, qeyrət və s. daxil etmək olar. Qürur, şərəf, ləyaqət, namus bərabər yürüyürlər, ayrılmaz imkana malikdirlər. Ləyaqət, namus, qeyrət, şərəf tarixi kitabımız olan Kitabı Dədə Qorqud dastanının əsas motivlərindəndir. Qədim abidələrimizdən olan dastanımızda qəhrəman övladların timsalında bunları aydın görmək olur. Dastanın qəhrəmanları olan Basat, Buğday, Qazan xan, Bamsı Beyerək, Uruz, Dəli Domrul qadın xanımlarımızdan olan Banuçiçək, Burlaxatun ləyaqət, şərəf, namus və sair dəyərlərin daşıyıcılarıdır. Dastanda qalmaqla görməyən döyüş meydanında olmayan, əzablı yol keçməyən nə xanım gəlinlər və qızlar, nə də oğul və ərənlər vardır. Dastanda oğul atasının həyat yolunu davam etdirən, döyüşə girən, igidlik göstərən el obasını qoruyan igidlərdir. Oğuz elində əyilməz, qürurlu, namusunu qoruyan qızlar, xatunlar ləyaqətini hər şeydən üstün tutur, düşməyə boyun əymir. Uruz anasının düşmən tərəfindən tanına bilməsin deyə ana mənim ətimi hamı bir yesə sən iki ye, ta ki, atam Qazanın namusuna ləkə gəlməsin deməsi də fikrimizi təsdiq edir.

Bildiyimiz kimi orta məktəbin ədəbiyyat, tarix, coğrafiya və sair fənnlərin tədrisində şagirdlərin ləyaqət tərbiyəsində önəmli yer tuturlar. 5-9 cu siniflərin ədəbiyyat dərslərində şagirdlərdə ləyaqət, şərəf, vicdan, namus, qeyrət, dəyanət kimi dəyərləri tərbiyə etməkdə böyük imkanlar vardır. Ələmdar Quluzadənin “Alim və quldur”, “İşıq söndürmə”, “İlyas”, “İgid Mübariz”, “Ana laylası” (5 ci sinif) “Ağabəyim ağa”, “Bağban Rövşən”, “Kitabi Dədə Qorqud”, “Dərsimi yaz”, (6 cı sinif) “Koroğlu”, “Azad”, “Babəkin andı”, “Nurəddin”, “Qazan xanın oğlu Uruz bəyin dustaqda olduğu boy”, “Ana bala”,

“Zeylək qızı”, “Vətən yaraları”, “Zəhər” və sair mətnlər bu qəbildəndir.

Ədəbiyyat dərslərində xalqımızın şərəf, ləyaqət, namus, qeyrət, dəyanət və sair dəyərlərimizlə bağlı dəyərli mövzularımız çoxdur. 8 ci sinifdə tədris olunan Kitabı-Dədə Qorqud dastanında “Qazan xanın oğlu Uruz bəyin dustaqda olduğu boy”un tədrisi məktəblilərin şərəf, ləyaqət, namus, qeyrət və sair ruhda tərbiyə etməkdə əvəzsizdir. Şagirdlər bu dastanı öyrənməklə oğuz elinin psixologiyasına, onların yaşam tərzinə, adət ənənələrinə, sözübütövlüyə və s. yiyələnmiş olurlar.

Görkəmli psixoloq Ə.S. Bayramov “Etnik psixologiya məsələləri” kitabında etnoslardan danışarkən göstərmişdi: Hər bir xalq və ya etnos özünü düzgün dərk edib qiymətləndirmək və mənəvi tərəqqiyə nail olmaq üçün yalnız özünün sosial-iqtisadi, tarixi keçmişinə deyil, həm də öz psixoloji keçmişinə dərinləndirilməlidir. Yəni etnos və ya xalq kim olduğunu özünü nə zaman necə dərk etdiyini, necə tərəqqi etdiyini, tarix boyu nə kimi psixoloji dəyişikliklərə məruz qaldığını da yaxşı bilməlidir (2, s.111)

Dastanda göstərilən Qazan xan, Uruz, Burla xatun ləyaqət, namus və qeyrətlərinə görə yaddaşlarda dərin iz buraxanlardandır. Azərbaycan xalqının mənəvi fəzilətlərindən irəli gələn bu dəyərlər də xalqı tarixdə yaşatmışdır. Dastanda döyüşsüz, qalmaqlasız ağırlar görməyən heç kəs – nə cavan, nə qoca vardır. Dastan qəhrəmanları sınaqdan çıxanlardır. Ləyaqət, şərəf onlardan irəlidə gedir. Xan qızı boyu Uzun Burla xatun Qazanın gəldiyini eşidib atdan ayğır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirdi. Bu kiçik ehtiram qadın ləyaqətinin ifadəsinin kiçik bir hissəsidir. Qadın ömür gün yoldaşının gəldiyi üçün məclis edir.

Burla xatun namusu ilə də seçilən qadınlarmızdır. Xalq ədəbiyyatında deyildiyi kimi “namusu itə atıblar, it yeməyib.” Çox ağır səsənən bu kəlmə Burla xatunun timsalında daha uca görünür. Düşmən əsirliyində olan Uruz atasının, anasının namusunu hər kəsdən, hər şeydən uca tutur. XI sinfin dərslərində verilmiş “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı “Basatın təpəgözü öldürdüyü boy”u şagirdlərdə dəyanət, şərəf, igidlik, ləyaqət və sair milli mənəvi hissələrin formalaşmasına əsaslı təsir göstərir. Dastanda torpağını, el-obasını, təpəgözdən azad

edən Aruz Basatın dəyanətindən, hünərindən, qeyrətindən danışır. Basat təəssübkeşdir, düşüncəlidir, elini sevən, onun namus və qeyrətini qoruyandır. Allahını sevən, ona inanan, onun yolu ilə gedən, tanrının qüdrətinə səcdə edən gənctir. Bununla birlikdə dərsliyin “Ağabəyim Aga” mövzusu da ləyaqət, şərəf namus və sairədən bəhs edir. Vətən, namusu, qeyrəti, şərəfi onu sözlün əsl mənasında insanlıq zirvəsinə ucaltmışdır. Şuşa torpağı üçün alışıb yanan Ağabəyim Aga onun sərin bulaqlarına, laləli, xarıbüllüllü, torpaqlarına olan hissələrini ömrünün sonunadək yaşatdı. Vətənə çatmaq həsrətini o dünyaya apardı. Sevinc Nuruqızının qələmə aldığı bu əsər vətən namusunu, qeyrətini çəkən bir xanımın kiçik həyat tablosu idi. IX sinfin ədəbiyyat dərsliyində verilmiş Mir Cəlalın “Vətən yaraları” əsərindən ixtisarla verilmiş bir hissədə vətən qeyrətini, namusunu, şərəfini, ləyaqətini hər şeydən uca tutan obrazlarla tanış oluruq. Xəstəxanadan arxaya göndərilən əsgər və onun yoldaşlarının vətən şərəfindən, qürur və qeyrətindən, ləyaqətindən və sairədən bəhs edilir. Əsərdə Nəsrəddin və Lətifin yaxşılıqlarından onların həyat yolundan danışılır. Həm də onların şərəf və ləyaqətini əks etdirən tablolarından nümunələr gətirilir. Bütün bunlar da məktəbli dünyasına təsirindən kənarda qalmır. Dərslikdə verilmiş “Durna teli” (7-ci sinif), “Koroğlu ilə Bolu bəy” (“Koroğlu dastanı”) Koroğlu dastanında verilmiş şəxslərin hər birində şərəf, ləyaqət, şücaət, cəsurluq dəyərləri ilə zəngindir. Xalqımızın əfsanəvi qəhrəmanı olan Koroğlu məktəblilərin ləyaqət, dəyanət, igidlik və sair tərbiyəsində əvəzsizdir. Koroğlu həm igid, cəsur, tədbirlidir, qüvvətlidir, ağıllıdır, təmkinlidir, həm də nəğməkardır. Onun sözü qılınc kimi iti və kəsərli-dir, mənalıdır və kəskindir. Ağıl ilə gücünün ifadəsi sazında, qılıncında özünü təcəssüm etdirir. Koroğlunun səfərlərindən də aydın görmək olur ki, düşmənləri ilə qarşılaşdıqda onlara psixoloji təsir göstərmək, sarsıtmaq məqsədi ilə qoşmalardan kəskin sözlərdən, Qıratdan, Misri qılıncından, mərdlik, cəsurluq, şücaətindən, keçdiyi şərəfli həyat yolundan bəhs edir. Koroğlunun hər bir qolu, səfəri cəsurluq, mərdlik, namusluq, qeyrətlik, ləyaqətlik, sözbütövlük dəyərləri ilə bağlıdır. Koroğlunun Həsəni özünə tabe etməsi, Düratının Cəfər paşanın əsirliyindən qurtara bilməsi, Koroğlunun Ərzurum səfəri, Dəmirçiog-

lunu, Eyvazı, Bəlli Əhmədi Aslan paşanın əsərindən azad etməsi Giziroğlu Mustafabəy ilə dost olması (“Durna teli” qolundan), Qıratı geri gətirməsi, Bəlli Əhmədi azad etməsi, Halaypozanı, Eyvazı və toxmaqçurunu Xəlil Paşanın əsirliyindən azad etməsi, Koroğlunun ilxını geri alması, Ərəb paşanın Koroğlu ilə üz-üzə gəlməsi, Həsən paşanı mehtər kimi görməsi və s. cəsurluq, namus və qeyrətlik, şərəf və ləyaqətlik nümunələridir. Koroğlu dastanında at məğlub edilməzlik namus, qeyrət rəmzidir. Qırat, Dürat, Ərəbatı olmadan Koroğlu igidlərinin həyat döyüş yolu görülmür. Bu əfsanəvi atlar bizlər üçün müqəddəs olan dörd ünsür - torpaq, su, od, günəş kimi dörd ünsürünün ikisindən - torpaq və sudan meydana gəlmişlər. Hər iki at Koroğlunu məğlub ediləz, ucalardan uca etmişdir. Dastanda təbiət, torpaq, su və günəş də xalqın bütövlüyünü əks etdirir. Bu mövzunu tədris edərkən Azərbaycan xalqına məxsus ləyaqətlik, mübarizlik, ismətlik, sədaqətlik, namus və qeyrətlik dastanın qadın obrazlarının ruhuna köçmüş, onların ləyaqətini tənzipləməkdədir. “Koroğlu”da olan qadın və qızlar nəinki ismətli, ləyaqətli, sədaqətli xanımlardır, onlar həm də igid və qorxmazdılar. At oynadan, qılınc çalan tədbirli xanımlardır. Onlar kişilər kimi döyüşdən çəkinməyən, tədbirli, müdrikləşmiş şəxslərdilər. Bu xanımlar Çənlibəldə azad və rahatdırlar. Onlar kişilərlə bir süfrədə oturur, məsləhət verir, yol göstərir və döyüşlərdə birlikdə vuruşurlar. Bu qadınlar sırasında Koroğlunun ömür gün yoldaşı Nigar xanımın qeyrət, namus, şərəf və ləyaqəti özünü qabarıq şəkildə göstərir. Onun Çənlibəlin ağbirçəyi, anası, yol göstərəni, qeyrət, ləyaqət mücəssəməsi kimi görürlər. Nigar əsərdə həm də Koroğlunun xanımı kimi sədaqətliyi ilə seçilir. Nigar xanımın Koroğluya bəslədiyi sədaqəti həm ülviliyini, həm məsuliyyətini, həm də sadıqlığını dərk edir. O çalışır ki, Koroğlunun şərəf və ləyaqətinə heç bir xələl gətirməsin. Dastanda verilən qadınlar cəsurdur, namusludur, şərəfli və ləyaqətlidir.

Şagirdlərin şərəf, ləyaqət, namus və qeyrətlik ruhunda tərbiyəsində 4-cü sinif dərsliyində verilmiş Abdulla Şaiqin “Kiçik qəhrəman” əsəridir. Əsərdə vətəni qorumağa gedən bir atanın Azay adlı oğlunun igidliyindən, ləyaqət və şərəfindən, namusundan söhbət açılır. Ləyaqət, şərəf, namus, dəyanət, şücaət, cəsurluq və s.

anlayışları yalnız qadınların davranışlarında yer almır, o həyatımızın bütün sahələrində özünü göstərir. Belə ki, vətən ləyaqəti, şərəfi, namusu, ailə ləyaqəti, şərəfi, namus və qeyrəti qohumların ləyaqətini, şərəfini, namusunu qorumaq o cümlədən ayrı ayrı fərdlərin öz ləyaqət, şərəf, namus, qeyrət və s. qorunub saxlanması “Kiçik qəhrəman” əsərində də vətən şərəf və ləyaqətindən bəhs edir. Azayın atası müharibəyə gedərkən ona verdiyi sözləri xatırlayır. Tez-tez anası ilə onunla bağlı söhbət edir. O dəmiryolunun kənarı ilə gedərkən şübhə doğuran bir nəfərlə rastlaşır. Həmin şəxs relsin altına nə isə qoyur. Bunlar arasında mübahisə başlayır. Polis şübhəli adamı götürüb aparsa da, onun yadına relsin altına nə isə qoyması yadına düşür. O tez anasına məlumat verir. Qatırı saxlatdırırlar. Relslərin altına qoyulan dinamiti götürürlər. Kiçik Azayın qeyrəti, ləyaqəti hər şeyə qalib gəlmişdi. Şərəf, namus, ləyaqət şəxsiyyətin ucaldığını göstərən ən ali mənəvi dəyərlərdəndir. İnsanın varlığının bu ali dəyəri əxlaqın vicdan kateqoriyasını özündə birləşdirir. Vicdansız insanda nə ləyaqət, nə namus, nə də şərəf ola bilməz.

İlk dəfə antik yunan filosofu Sokrat tərəfindən “vicdan” anlayışı formula edilmişdir. Onun fikrincə vicdan insanın hər gün hərəkət və davranışına nəzarət etməli, həyatın onda tərbiyə etdiyi tələb və təsəvvürlərinə müvafiq olaraq davranmaq, insanların davranış və hərəkətlərinə düzgün qiymət vermək qabiliyyətinə yiyələnməlidir. Professor L. Qasımova göstərir ki, ləyaqət hər bir kəsin bir şəxsiyyət olaraq özünü dərk etməsi, öz heysiyyətini qoruyub saxlamağı bacarması və başqasının heysiyyətinə hörmətlə yanaşması, cəmiyyətdə, kollektivdə, xalq arasında nüfuz qazanmağa çalışa bilməsidir. Ləyaqət in-

sanın rəftar və davranış normalarına münasibətdə müəyyən olunur (s.19).

M.Ə. Sabir “Uşaq və pul” şeirində namuslu, ləyaqətli olmağı vacib sayaraq göstərir ki, uşaq yolda pulunu sayarkən pulunu itirən qoca bir kişinin itirilmiş pulunu götürüb öz evinə gətirir. Bunu görən ana oğluna nəsihətlə doğrucu, namuslu, ləyaqətli olmağı vacib bilir və deyir:

“Gərçi pul çox fərəhfəzadır, oğul

Leyk namus pək bəhadır, oğul”!

Xalq pedaqogikasında göstərilir ki, “həya olmasa dünyanın nə faydası, nə yaşamağın mənası var”, “həya olmadıqda namus da olmaz”, “hər kəsin həyası olmasa mənliliyi də olmaz”, “namus və həya insanın mənasıdır”. “Ləyaqətsiz adam heç nədən çəkinməz”.

Oturub-durmaqda ədalətli, ləyaqətli olmaq, başqalarını dinləmək və onlara hörmətlə yanaşmaq mənəviyyətin bir mənalı formulasıdır. Məktəblilərdə bu keyfiyyətlərin formalaşdırılması zəruri məsələlərdəndir. O məktəbliləri kamilləşdirir, yetkinləşdirir, həyata hazırlayır.

Problemin aktuallığı: Dünya ölkələrinə inteqrasiyanın artdığı bir zamanda böyüyən nəslin ləyaqət tərbiyəsi önəmli yer tutur. Kütləvi informasiya vasitələrinə aludə olmaq, onun lazımsız məlumatlarından bəhrələnmək bu tərbiyəni yeniyetmələrə mənimsənilməsinə aktuallaşdırır.

Problemin elmi yeniliyi: Məktəblərdə ləyaqət hissənin tərbiyə edilməsinin yol və vasitələri müəyyənləşdirilib ümumiləşdirilməsidir.

Problemin nəzəri və praktik əhəmiyyəti: Tədqiqat işi ləyaqət tərbiyəsinin yeniyetmələrə aşılmasının yollarını göstərməklə ondan bəhrələnmək işini asanlaşdırır. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti böyükdür. Məktəbdə çalışan hər bir kəs, ondan yaradıcı şəkildə istifadə edəcək. Tədqiqatçılar bundan bir mənbə kimi istifadə edə biləcəklər.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov, A.N. Milli əxlaq və ailə etikası. -Bakı: Mütərcim, -2016. -320 s.
2. Allahverdiyeva, S.B. Bədi ədəbiyyatın tələbə gənclərin ləyaqət tərbiyəsinə təsiri. -Bakı: - 2004. -107s.
3. Bayramov, Ə. Etnik psixologiya məsələləri. -Bakı: Elm və həyat, -1986. -202 s.
4. Qasımova, L.N. Ədəbiyyatın tədrisi prosesində şagirdlərin milli mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyə edilməsi. -Bakı: BDU, -2003. -122s.
5. Qasımova, L.N. Ümumtəhsil məktəb şagirdlərinin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsinin nəzəriyyə və təcrübəsi: pedaqogika üzrə elmlər doktoru dissertasiyası / -Bakı, 2005. -300s.

E-mail: gunel.amirxanzade@gmail.com

Redaksiyaya daxil olub:21.06.2024